

Романите на И.С.Тургенев – жанрови конвенции

Цеца Балевска

The novels of Turgenev – genre conventions: The novels of Ivan Sergeyevich Turgenev from the late 50's and early 60's of the nineteenth century tend to violate in a peculiar manner the established genre structure. "Rudin", "Gentlefolk Nest", "In the Eve" and "Fathers and Children" defined as classic novels, are not of personal judgments. They show the transition from a short story genre to a novel one without the expected epic image, fully developed characters and norm-based plot schemes. His last two novels - "Smoke" (1867) and "Celery" (1877) as well as some other of his later works contain features that are not inherent in his early works. Studied comparatively, they can reveal the internal dynamics of this genre and outline characteristic features of the poetics of Turgenev.

Key words: Turgenev, novels, genre conventions

ВЪВЕДЕНИЕ

Романите на Иван Сергеевич Тургенев от края на 50-те и началото на 60-те години на XIX век нарушават по своеобразен начин установената жанрова структура. Актуалната тогава романова парадигма в творчеството на неговите предшественици А. Херцен, И. Гончаров и А. Писемски от 1941 до 1958г., съдържа повествователна схема, изградена върху „широко и плавно разгръщащ се във фикционалното време-пространство наратив, организиран около линейно-биографичната ос“.

Романите на Тургенев „Рудин“, „Дворянско гнездо“, „В навечерието“ и „Бащи и деца“, определяни като „класически“, не са „романи на личните съдби“, в тях не се проследяват „личностните метаморфози на героите, техните биографични предистории, индивидуални житейски съдби и развоен потенциал“¹. Те са по-скоро текстове, които в жанрово отношение показват прехода от повестта към романовата форма, без очакваната епичност на изображението, цялостно изградени характери и нормативно установени сюжетни схеми. Самият Тургенев, в едно свое писмо по повод романа „Дворянско гнездо“ пише: „Който се нуждае от роман в епическото значение на думата, той не се нуждае от мен; ... каквото и да напиша, винаги се получава поредица от ескизи.“²

Последните му два романа - „Дим“ (1867г.) и „Целина“ (1877г.), както и някои други по-късни негови творби, съдържат черти, които не са присъщи на ранното му творчество и въобще на всичко онова, което е писал до романа „Бащи и деца“.

Имаме основание да смятаме, че с тях авторът се отдалечава от първите си творби, използвайки различна поетика, обусловена до голяма степен от новите творчески задачи, които си поставя. Много чувствителен към обществените промени, в класическите си романи Тургенев като че ли изпреварва общественото развитие, за което говорят Добролюбов и Писарев, а в последните посланията му са пряко адресирани до неговите съвременници, директно заявявайки своята актуалност.

„Дим“ и „Целина“ са романи-памфлети, с много силно подчертан изобличителен патос и като такива те са нещо ново в творчеството му. Тургенев за първи път пише полемични произведения (отчасти това се забелязва при „Бащи и деца“), с които цели да отговори на актуални, злободневни за съвремието му въпроси.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Включени в съпоставително изследване, те могат да разкрият вътрешната динамика на жанровата форма и да насочат към някои черти от поетиката на късния Тургенев. Целта на тази работа е да се изложат систематично, без да се навлиза в детайли, тъй като всяка особеност може да бъде обект на самостоятелно изследване.

Хармоничното изграждане, балансиращо лирическото и епическото, в интересна двупластовост, характерно за класическите му романи, в последните се заменя от сатирическо, дори гротесково изображение. Памфлетното изграждане на образи и ситуации предполага и по-особено стилистика, която на места се доближава дори до публицистиката. Това им придава ново звучене и ги сродява с някои нови тенденции в развитието на художествената проза, които предстои да станат водещи през XX век.

Тургенев се отказва от „нравствения максимализъм“ при изграждане на образите, от познатото чувство за вина, което е толкова характерно за героите на първите му романи и без изключение ги прави трагически герои. Всички те са прекрасни, но загиват без да имат някаква вина (по собственото му определение за трагично). Много от героите на последните два романа не са трагически личности и често попадат в комични ситуации: абсолютно недопустимо за водещите герои от първите му творби.

Романите от 50-те и 60-те години композиционно са изградени на конфликта „дълг - щастие“. В своето творчество, както и в огромната си кореспонденция Тургенев многократно разглежда този въпрос и се опитва да го реши. Безспорно у него той идва от античната литература, където се смята, че щастие то е непостижимо, то е само илюзия, която човек цял живот гони. Философията на Шопенхауер, която Тургенев много добре познава утвърждава у него разбирането, че дългът и щастие то са несъвместими в човешкия живот и е необходимо да се направи нравствен избор. Но точно този избор прави героите му трагични и много често те живеят с чувството на обречени, дори когато са изпълнили своя нравствен дълг (Лиза от „Дворянско гнездо“, „Елена“ от „В навечерието“). В последните два романа („Дим“ и „Целина“) този конфликт също присъства, но не като основен, без организиращата текстова функция. В тях авторът има друга задача – да покаже нравственото несъвършенство на съвременниците си и по тази причина той не му е необходим. Любовта на героите от първите му романи е своеобразна проверка за обществената им пригодност, а в новите му романи тя е само средство, за да се покаже безнравствеността на обществото.

Тургенев, по традиция от творчеството на Пушкин и Лермонтов, винаги се е вълнувал от въпроса за съдбата на руското дворянство, от неговата пригодност за обществена работа. Класическите му романи имат между другото и тази задача – да дадат отговор на въпроса: „Може ли дворянската класа да бъде водач на своя народ, продължава ли тя да е най-образованата част от обществото или се покрива с образите, претворени още в „Записки на ловеца?“. Нарисувал е цяла галерия образи на прекрасни хора (макар, че някои от тях можем да причислим към образите на „излишните“ – като Евгений и Печорин), но тук са и Рудин, Лаврецьки, Лиза, Елена – най-добрите представители на руското дворянство. В новите му романи дворяните са представени в изключително критична, дори карикатурна светлина (генералите от „Дим“, Нежданов от „Целина“ и др.). На преден план за първи път в творчеството му излизат така наречените „средни хора“, засилва се интересът му към „безименна Русия“. Над героите му не тегне трагическа обреченост: много от тях изобщо не притежават качества да бъдат трагически герои („Когато умира красивото без вина“ - Тургенев).

Съчетавайки лиричното със сатиричното (пародийното), Тургенев се връща към някои начални моменти в своето творчество, когато е писал под непосредственото въздействие на Гогол, у когото те са много сполучливо съчетани. По – късно писателят приглушава „сатиричното“ за сметка на „трагичното“ начало в живота, за да се върне отново в края на творческия си път към някои начални интонации. Това се чувства най-силно в последните му творби („Песен за тържествуващата любов“ и „Клара Милич“) както като подчертано романтическо отношение към рисуваната действителност, така и при изграждането на образите.

Сам Тургенев определя себе си „преимуществено като реалист“, но неговият реализъм винаги е притежавал привкус на романтизъм. Той определя един от героите си в романа „Целина“ като „романтик в реализма“: това определение би могло да се отнесе и към цялостното творчество на писателя. В последните му произведения обаче романтическите нотки започват да се чувстват много по-определено. Това дава основание на някои по-късни негови изследователи да го определят като родоначалник на руския модернизъм, поставяйки акцент върху мистичното, докато в случая може да се говори само за един „неоромантизъм“.

В последните му произведения има подчертан интерес към „вътрешното духовно начало“ у човека към понаякога дори болезнено проникване в душевния свят на героите. Или по-точно към търсене на болезненото, нехармоничното у човека – нещо, което е много трудно да се открие в първите му романи.

Окончателно е разрушена класическата композиционна схема, изградена върху противоречието „дълг-щастие“ и се преминава към по-опростена постройка, която се доближава до безсюжетната проза. Тя е своеобразен преход към последното му произведение „Стихотворения в проза“ и би могло да се разглежда в контекста на появилата се по-късно в световната литература безсюжетна асоциативна проза.

Последните произведения на Тургенев се характеризират с подчертан лиризм, сбитост и лаконизъм на стила за сметка на описанията. Тук дори липсва толкова обикнатия от автора функционален пейзаж. Всичко е съсредоточено върху преживяванията на героите или по-скоро върху техните усещания. А това се отразява върху постройката на фразата, изграждането на образите и цялостното структуриране на художествения текст. В много случаи образите са само щрихириани, а фразата - сбита, лапидарна и метафорична. Докато в романите му присъства хармонично съчетаване на лирично и трагично или лирично и сатирично - в последните два, в повестите над всичко доминира лиризмът, той е водещ и вече не се чувства тази толкова характерна за Тургенев двуплановост, чието начало е в творчеството на Гогол.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се каже, че както при всеки голям майстор на словото, новите творчески задачи, които Тургенев решава с последните си романи, налагат и различни жанрови проявления на формата и съответно нова поетика. С проследената вътрешна динамика на жанровата форма те имат определено място в изграждането на руския роман на деветнадесети век.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Руска литература XIX и XX век. Пд. 2005.
- [2]. Тургенев, И. Переписка И. С. Тургенева. Т. II. М., 1986.

За контакти:

Цеца Балева, Катедра по филологически науки, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел.: 086-822 799, e-mail: ceca_balevska@abv.bg

Докладът е рецензиран.